

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE “AL-” FİİLİNİN YARDIMCI FİİL OLARAK KULLANIMI VE FONKSİYONLARI*

AS AN AUXILIARY VERB USING AND FUNCTION OF THE VERB “AL-” IN MODERN UYGHUR TURKIC

Mustafa YILDIZ**

Öz

Yeni Uygur Türkçesi, birleşik fiilin bir türü olan tasvir fiilleri bakımından oldukça zengin bir yazı dilidir. Bugün Türk yazı dillerinde söz konusu birleşik fiil yapılarında kullanılan yardımcı fiillerin sayısı aşağı yukarı 30 civarındadır. Bu anlamda, Yeni Uygur Türkçesinde bilinen 27 tane yardımcı fiil vardır. Bunlar, al-, ät- (ävät-), başla-, baķ-, bar-, bär-, bol-, çik-, çüş-, kal-, käl-, kät-, kıl-, kir-, kör-, koy-, mañ-, oltur-, öt-, sal-, taşla-, tohta-, tur-, tügät-, yat-, yät-, yür- fiilleridir.

Bu çalışmada, zikredilen fiillerden al- fiilinin bir yardımcı fiil olarak kullanımı üzerinde durulmuş ve bu fiille kurulan tasvir fiillerindeki anlam ayrıntıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yeni Uygur Türkçesi, tasvir fiili, birleşik fiil, yardımcı fiil, al- yardımcı fiili.

Abstract

Modern Uyghur Turkic is a rich literary language in terms of descriptive verbs which is a kind of compound verb. Today, the number of auxiliary verbs which used in compound verbs in Turkic literary language roughly around 30. In this sense, there are about 27 known auxiliary verb in Modern Uyghur Turkic. These are the following verb: al-, ät- (ävät-), başla-, baķ-, bar-, bär-, bol-, çik-, çüş-, kal-, käl-, kät-, kıl-, kir-, kör-, koy-, mañ-, oltur-, öt-, sal-, taşla-, tohta-, tur-, tügät-, yat-, yät-, yür-.

In this study, it focused on as a auxiliary verb using of the verb al- and examined meaning details in descriptive verbs which established this verb.

Keywords

Modern Uyghur Turkic, descriptive verb, compound verb, auxiliary verb, the auxiliary verb al-.

* Bu çalışma Yeni Uygur Türkçesinde Tasvir Fiilleri isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: myildiss@gmail.com

1. GİRİŞ

Kelime yapım yollarından biri de kelime birleştirmedir. Türk dilinde bu yol çok işlektir. Özellikle fiil alanında Türk dilinin ilk dönemlerinden beri bu yolla teşkil edilen örnekleri izlemek mümkündür. Türk dilinde fiil birleştirmelerinde temel olarak iki yapı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri asli görevi yardımcı fiil olan *kıl-, et-* gibi yardımcı fiillerle isim unsurlarının bir araya gelerek oluşturduğu birleşik fiiller, ikincisi de iki fiilin zarf-fiil ekleriyle birleşmesi sonucunda ortaya çıkan birleşik fiil yapılarıdır. İki tür arasında temel olarak ortaya çıkan farklılık birinci yapıda asli görevi yardımcı fiil olan fiiller bulunurken, ikinci türdeki örneklerde yer alan yardımcı fiillerin aslında bu yapıların dışında temel bir fiil olmasıdır. Söz konusu fiillerin yardımcı fiil olma işlevi sonradan ortaya çıkan bir durumdur. Birleşik fiilin bu türü Türk dili alanında bugüne kadar çeşitli isimlendirmelerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu isimlendirmeler içinde en yaygın olanı *tasvir fiili* kavramı olmuştur. Tasvir fiili; zarf-fiil eki almış bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiildir.

Türk dilinde tasvir fiili yapılarında kullanılan yardımcı fiillerin sayısı yaklaşık olarak 30 kadardır. Bu fiillerden *al-, bil-, ket-/git- ber-/ver-, dur-/tur-, yat-, yor-, oltur-/otur- bak-, gör-, kal-, kel-/gel-, yaz-* gibi fiiller en yaygın olanlarıdır.

Gabain, söz konusu birleşik fiilleri iki grupta sınıflandırmıştır: Tasvir fiili yapılarında yardımcı fiil olarak kullanılan fiiller, gerçekte müstakil olarak kullanılma özelliğine de sahiptir; ancak yardımcı fiil olarak gerçek anlamını genellikle kaybeder. Gabain'e göre bu tür yardımcı fiiller esas fiildeki kılışın çeşidini gösterir. O, bu gruba *dur-, düş-, geç-, gel-, getir-, git-, kal-, ko-, tut-, var-, ver-, yat-, yaz-, yürü-* yardımcı fiillerini almıştır. Gabain'in "modales Hilfsverb" (modal yardımcı fiil) olarak adlandırdığı fiiller ise tasvir fiili yapılarında kullanılan yardımcı fiillerin tersine kendi anlamlarını korurlar. Bu grupta ise *başla-, bil-, buyur-, git-, gör-* fiilleri yer almaktadır. Ancak bu gruba alınan *bil-* fiili yukarıdaki tanımın aksine yer aldığı birleşik fiil yapılarında kendi anlamını tamamen kaybetmiş durumdadır. *gitmeye bilirsin, kurtarı bilirsen, olabilir* bu örneklerde *bil-* fiili müktedirlik veya ihtimal anlamları verir. Gabain, *bil-* fiilini 3. grupta "modal yardımcı fiiller" bölümünde incelemiştir. *bil-* fiili, bu grupta yer alan *başla-, buyur-, gör-, git-* gibi gerçek anlamını kısmen koruyan bir yardımcı fiil değil tersine gerçek anlamını tamamen kaybetmiş bir yardımcı fiil niteliğindedir (Gabain 1953: 24-25).

Banguoğlu da benzer bir anlayışla tasvir fiillerini anlamlarına göre "*yeterlik fiilleri*", "*ivedilik fiilleri*", "*sürek fiilleri*", "*yaklaşık fiilleri*" ve "*yarı tasvir fiilleri*" şeklinde sınıflandırır. (Banguoğlu, 1990: 488-494).

Zeynep Korkmaz, tasvir fiilini; zarf-fiil şeklinde olan esas fiille, bu esas fiildeki iş, oluş ve kılışı herhangi bir yönden tasvir eden yardımcı fiilin yeni bir anlam oluşturacak şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil olarak tanımlar (Korkmaz 1992: 146)

Muharrem Ergin, iki tarafı fiilden oluşan birleşik fiil yapıları için tasvir fiili terimini kullanmaz. Yardımcı fiil durumunda olan fiillerin birleşik fiil yapılarında anlamlarıyla değil sadece bir çekim unsuru olarak görev yaptıklarını söyler (Ergin 1989: 365). Bu noktada Gabain ve Banguoğlunun görüşlerinden ayrılır. Çünkü Gabain'in, "modal yardımcı fiil", Banguoğlunun da "yarı tasvir fiili" olarak tanımladığı birleşik fiil yapılarında yardımcı fiiller, tasvir fiillerinde yer alan yardımcı fiillerin tersine hem kendi anlamlarını belli ölçüde korurlar hem de bir çekim unsuru olarak görev görürler.

Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı çalışmasında birleşik fiili bir kelime

grubu olarak tanımlar. Bu noktadan hareketle birleşik fiili oluşturan unsurların gerçek anlamlarından farklı olarak yeni ve tek bir anlam ifade edecek şekilde bir araya geldiğini belirtir. Bu yönden birleşik fiilin herhangi bir hareketi, oluşu ifade etmede basit ve türemiş bir fiilden farkının olmadığını, sadece söz konusu bu fiil şekillerinin yapı itibarıyla birbirinden farklı olduğunu ifade eder. Ercilasun, bildirme çekiminde kullanılan *er-*, *tur-* ve *bol-* fiillerinin cümle kuruluşunda görev yaptıklarını, bu tür kullanımların birleşik fiil içinde düşünülmemesi gerektiğini de vurgular ve birleşik fiilin ister cümle içinde olsun ister olmasın yeni ve müstakil bir anlamı karşıladığını söyler. Ercilasun, birleşik fiil konusunda bu tespitleri yaptıktan sonra birleşik fiilleri ikiye ayırır:

1. Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+fiil),
2. İki tarafı fiil olan birleşik fiiller (fiil+fiil).

Ercilasun, birinci grupta isim unsurunun normal bir isimin yanında sıfat ve zarf da olabileceğini, ayrıca sıfat-fiillerin de bu görevde sıkça kullanıldığını belirtir. İkinci grupta ise zarf-fiil ekini almış bir esas fiille bir yardımcı fiilin birleşmesinden meydana gelen birleşik fiil yapılarını inceler (Ercilasun 1984: 45-87).

Zeynalov, bu yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil yapılarını, *hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildirenler; hareketin sürekliliğini, aniliğini, devamlılığını bildirenler; hareketin sınırını, bitmesini bildirenler; hareketin tekrarını ve genelleştirme anlayışını bildirenler* olmak üzere dört temel gruba ayırır. (Zeynalov 1986: 455-468).

Çağdaş Türk yazı dillerinden birisi olan Uygur Türkçesi de birleşik fiilin bir türü olan tasvir fiilleri bakımından oldukça zengin bir yazı dilidir. Bu anlamda, Yeni Uygur Türkçesinde bilinen 27 tane yardımcı fiil vardır. Bunlar, *al-*, *ät-* (*ävät-*), *başla-*, *bak-*, *bar-*, *bär-*, *bol-*, *çık-*, *çüş-*, *kal-*, *käl-*, *kät-*, *kil-*, *kir-*, *kör-*, *koj-*, *mañ-*, *oltur-*, *öt-*, *sal-*, *taşla-*, *tohta-*, *tur-*, *tügät-*, *yat-*, *yät-*, *yür-* fiilleridir.

Bu yazı çerçevesinde yukarıdaki fiillerden *al-* yardımcı fiilinin tasvir fiili yapılarındaki yapı, kullanım ve işlevleri üzerinde durduk.

2. al-

2. 1. Yapı

Uygur Türkçesinde hem müstakil hem de yardımcı bir fiil olarak kullanılmakta olan *al-* fiili kapalı tek heceye sahip bir kök fiildir. Hem nesne ile hem de nesnesiz kullanılabilir. Uygur Türkçesinde, yapısında /a/ ünlüsü bulunan kapalı tek heceli kelimeler genellikle dar ünlülü ekler alıp açık hece durumuna geçince hecedeki /a/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşür (Nadzhip 1971: 53). *eliş<al-iş* "alma, alış", *elişmak<al-iş-mak* "karşılıklı almak", *eliñ<al-iñ* "alın, alınız", *konuvelip<kun-up al-i-p* "konup, konuverip", *kirivelip<kir-ip al-i-p* "girip", *özläştürüveliş<özläştür-ü-p al-iş* "kabulleniş" vb.

Bugün Özbek Türkçesindeki tasvir fiili yapılarında da yardımcı bir fiil olarak kullanılmakta olan *al-* fiilinin ünlüsünde kısmen yuvarlaklaşma meydana gelmiştir.¹

2. 2. Kullanım

al- fiilinin tasvir fiillerinde yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlandığı dönem Harezmi Türkçesi dönemine rastlar. Zeynep Korkmaz, *u-* fiilinin Harezmi sahasında kaleme alınan eserlerde özellikle de Türkmen ve Kıpçak lehçelerinin özelliklerini taşıyanlarda çok az kullanıldığını ve zamanla da düştüğünü belirtir. Bu dönemde *bil-* fiilinin yanında *al-* fiilinin

¹ Özb. *yetib ä-* "yetiş-", *tärtib ä-* "çek-", *yäzä ä-* "yazabil-" vb. (ÖTİL 1981: 534).

tasvir fiillerinde yeni bir yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlandığını söyler (Korkmaz 1995: 610). *al-* yardımcı fiili Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde tasvir fiili yapılarında esas fiile zarf-fiilin sadece *-A* şekli ile bağlanmış, iktidar ve ihtimal anlamı veren birleşik fiiller teşkil etmiştir. Bugün bu fiil Oğuz grubunun dışında kalan çağdaş Türk yazı dillerinin hemen hemen hepsinde tasvir fiillerinde kullanılan bir yardımcı fiil olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak söz konusu fiil, bugün esas fiile bağlanırken sadece *-A* zarf-fiilini almaz, bunun yanında *-p* zarf-fiil ekiyle de birleşik fiiller oluşturur.

al- yardımcı fiili, Uygur Türkçesinde tasvir fiili yapılarında oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bu fiilin Uygur Türkçesinde esas fiile iki şekilde bağlandığı tespit edilmiştir:

a) *-A;-y* zarf-fiil eki ile: *qilalmidi<qil-a al-ma-di* “yapamadı”, *oltiralmay<oltur-a al-may* “oturamadan”, *kötürä alğan<kötür-ä al-ğan* “kaldırabildi”, *tonuyalmaydu<tonu-y al-ma-ydu* “tanıyamaz”, *qilalaymän<qil-a al-a-men* “yapabilirim” vb.

b) *-(I)p* zarf-fiil eki ile: *kirivaldim<kir-ip al-di-m* “girdim, giriverdim”, *toğrilavaldim<toğrila-p al-di-m* “doğruladım, savundum”, *täyyarlap almidin<täyyarla-p al-ma-di-n* “hazırlamadın”, *kuçaklavaldi<kuçakla-p al-di* “kucakladı”, *örüvaldin<ör-üp al-di-n* “örüverdin”, *tutuvaldi<tut-up al-di* “tuttu” vb.

Hacıyev, söz konusu fiilin Özbek Türkçesinde Uygur Türkçesinden farklı olarak esas fiile üç şekilde bağlandığını kaydeder.² Hacıyev, bu farklı kullanımda yardımcı fiilin esas fiile zarf-fiil eki yerine görülen geçmiş zaman eki ile bağlandığına dikkat çekmiştir. Leyla Karahan da görülen geçmiş zaman ekinin söz konusu fonksiyonu üzerinde durmuş ve bu ekin ilgili örneklerdeki işlevini “tarz ve bağlama” olarak tanımlamıştır.³

Uygur Türkçesinde *al-* yardımcı fiilinin söz konusu zarf-fiil ekleriyle birlikte esas fiile bağlanma şekli şöyledir.

2. 2. 1. *-A;-y* zarf-fiil eki ile kullanım

al- yardımcı fiili, Uygur Türkçesinde tasvir fiili yapılarında ünlü ile biten esas fiile *-y*, ünsüzle biten esas fiile ise *-A* zarf-fiil eki ile bağlanır. Bu oluşumda zarf-fiil eki ile *al-* yardımcı fiilinin kaynaşması sonucunda fiilin iktidar şekli *-Al-/-AlA-/-yAlA-* olarak ekleşmiştir (Tömür 1987: 129). Öztürk, Yeni Uygur Türkçesinde yeterlilik ifadesinin ünlü ile biten fiillerde *-lA* veya *-yAlA*; ünsüzle biten fiillerde ise *-AlA-* ekinin getirilmesiyle karşılandığını, yeterlilik yapılarının olumsuz şekillerinde ise ekin *-Al-* şekline girdiğini belirtir (Öztürk 1994: 101) Örnek: *bina qilalaymän<bina qil-a al-a-män* “bina yapabilirim”, *bilälmigän<bil-ä al-ma-ğan* “bilemedi”, *uħliyalaydu<uħla-y al-a-du* “uyuyabilir”, *işinälmäydu<işin-ä al-ma-y-du* “inanamaz”, *eytalmaydikänsän<ayt-a al-ma-y-di-kän-sän* “söyleyemiyormuşsun”, *koğiyalaysän<koğya-y al-a-sän* “ayaklanabilirsin”, *basalmidi<bas-a al-ma-di* “basamadı”.

Bu ekleşmiş yapıların yanında söz konusu yardımcı fiilin *-A;-y* zarf-fiil ekleriyle kalıplaşma sürecine girmeden kullanıldığı birleşik fiil örneklerine rastlamak da mümkündür. *süyülä alsa<süyül-ä al-sa* “sevilebilse”, *tosap ala almas<tosap al-a al-mas* “engel olamaz”, *kötürä alğan<kötür-ä al-ğan* “kaldırabildi” vb. Ancak, metinlerde zarf-fiil eki ile *al-* fiilinin ekleştiği örnekler daha sık kullanılmaktadır. Kaynaşmanın olduğu birleşik fiil yapıları imlâda birleşik, kaynaşma olmayanlar ise ayrı yazılır.

al- yardımcı fiili bu birleşik fiil yapılarında bir çekim unsuru olarak görev yapmakta ve anlam olarak da imkan, iktidar ve ihtimal anlamları ile esas fiili tasvir etmektedir. Uygur

² 1. *-(I)p* zarf-fiil eki ile: *çikärib äldi* “çıkardı”, *otirib äldi* “oturdu”, 2. *-A;-y* zarf-fiil eki ile: *käräy älädigän* “bakabildi”, *körä älişgän* “görebildiler”, 3. *Arada hiçbir vasıta olmadan: okidi-äldi, bardi-äldi* vb. (Hacıyev 1966: 99-110).

³ bk. Leyla Karahan, “Görülen Geçmiş Zaman Eki *-di/-di-nin* Tarz ve Bağlama Fonksiyonlarına Dair”, TKAE, C. XVIII, 1990, s. 335-341.

Türkçesinde bu yardımcı fiilin -A; -y zarf-fiil eki ile birlikte kullanımından ortaya çıkan birleşik fiil yapısını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Esas fiil + -A, -y + al-

<i>basalmidi</i>	<bas-a al-ma-di	"basamadı"
<i>kılalaymen</i>	<kıl-a al-a män	"yapabilirim"
<i>oltiralmay</i>	<oltir-a al-may	"oturamaz"
<i>uħliyalaydu</i>	<uħla-y-a al-a-du	"uyuyabilir"
<i>kötürä algan</i>	<kötür-ä al-ğan	"götürebilmiş"
<i>süyülä alsa</i>	<süyül-ä al-sa	"sevilebilse"
<i>ala almas</i>	<al-a al-mas	"alamaz"

2. 2. 2. -(I)p zarf-fiil eki ile kullanım

al- yardımcı fiilinin Yeni Uygur Türkçesinde birleşik fiil oluşturduğu bir başka ek ise *-p* zarf-fiil ekidir. Söz konusu fiilin *-p* zarf-fiil eki ile birlikte birleşik fiil yapılarında kullanımına dair örnekleri Karahanlı Türkçesinde görmekteyiz.⁴

Bugün *al-* yardımcı fiilinin bu kullanımı Yeni Uygur Türkçesi dışında pek çok Türk yazı dilinde de karşımıza çıkmaktadır.⁵

al- yardımcı fiilinin *-A;-y* zarf-fiil eki ile kullanıldığı birleşik fiil örneklerinde kendisini gösteren ekleşme temayülü, fiilin *-p* zarf-fiil ekiyle oluşturduğu birleşik fiil yapılarında da görülmektedir. Söz konusu örneklerde iki ünlü arasında kalan *-p* zarf-fiil eki önce tonlulararak /b/'ye sonra da sızıcı /v/ sesine dönüşür. Bu ses hadisesinin sonucunda zarf-fiil eki ile *al-* fiili birleşir ve *-vAl-* şeklinde bir yapı ortaya çıkar. *kuçaklavaldi<kuçakla-p al-di* "kucakladı", *kirivaldim<kir-ip al-di-m* "girdim, giriverdim", *içivalay<iç-ip al-ay* "içeyim", *tutuvalmay<tut-up al-may* "tutuvermeden", *söküvaldim<sök-üp al-di-m* "söktüm", *süzüvaldi<süz-üp al-di* vb. Bu şekiller, Uygur yazı dilinde oldukça sık kullanılmaktadır. Bu durum Özbek Türkçesi'nde görülmez. Kalıplaşmış olan bu örneklerin yanı sıra ekleşme temayülü göstermeyen birleşik fiil örneklerine de rastlanmaktadır. *kuçaklap aldi<kuçakla-p al-di* "kucakladı", *täyyarlap almidin<täyyarla-p al-ma-di-n* "hazırlamadın", *tosap aldim<tosa-p al-di-m* "engelledim" vb. Ancak bu şekilde olan birleşik fiil yapıları ekleşmiş şekillere göre daha seyrek bir kullanıma sahiptir. Öztürk, bu yapıların yanında *al-* fiilinin, *-l-* düşmesi sonucunda birtakım fiillerle kalıplaştığına dikkat çeker ve bu yapıların tek bir fiil intibai verdiğini belirtir.⁶

Uygur Türkçesinde *al-* tasvir fiilinin *-p* zarf-fiil eki ile birlikte oluşturduğu birleşik fiil yapısını şu şekilde formüleştirebiliriz:

⁴ *kılıçın tilese kamuğ arzusım, urup alsa, birse, bedütse küsin* "Bütün arzusunu kılıcı ile isterse, vurmali, vermeli ve böylelikle şöhetini büyütmelidir." (Arat 1991: 242-2279).

⁵ Özb. *yâzib äl-* "yazmak", *yâdlâb äl-* "hatırlamak" vb. (Schamiloğlu 1996:156); Kzk. *körıp aldı* "gördü", *köşirıp aldı* "aktardı" vb. (Iskakov 1974: 266); Tat. *yoqlap aldım* "uyudum", *ilâp aldı* "eledi, seçti" (Yoldaşev 1965: 83).

⁶ *apçik- ~ epçik* "dışarı çıkmak, götürmek" (<alıp çık-), *apkaç- ~ epkaç- ~ eçik-* "kaçmak, gözden kaybolmak, uzayıp gitmek" (<alıp kaç-), *apkal- ~ épkal-* "bırakmak, miras bırakmak" (<alıp kal-), *épkel- ~ ekkel- ~ ekel-* "getirmek, doğurmak" (<alıp kel-), *ekket-* "götürmek" (<alıp ket-), *ekkir-* "getirmek, dâhil etmek" (<alıp kir-), *eper-* "vermek, takdim etmek" (<alıp ber-), *képkal-* "kalmak" (<kalıp kal-) (Öztürk 1997: 102).

Esas fiil + -(I)p + al-

kuçaklavaldı	<kuçakla-p al-di	"kucakladı"
yetivalaylı	<yet-ip al-aylı	"yetişelim"
kirivaldı	<kir-ip al-di	"girdi, giriverdi"
tutuvalalmaptu	<tut-up al-almaptu	"tutamamış"
içivalğansilär	<iç ip al-ğansilär	"içmişsiniz"
ilivaldıñ	<il-ip al-diñ	"bağladın"
toğrilavaldim	<toğrila-p al-dim	"doğruladım"

2. 3. İşlevler

Esas fiile bağlanırken hem *-A; -y*, hem de *-(I)p* zarf-fiil ekiyle bağlanan *al-* yardımcı fiilinin işlevlerini de esas fiile birlikte bağlandığı zarf-fiilin türüne göre iki ayrı başlıkta ele almamız mümkündür.

2. 3. 1. -A; -y zarf-fiil eki ile ortaya çıkan işlevler

Al- yardımcı fiili *-A* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanıldığında esas fiili iktidar, imkân ve ihtimal anlamlarıyla tasvir eder. Eski Türkçe döneminden Harezmi Türkçesi dönemine kadar iktidar bildiren yapının *u-* ve *bil-* ile kurulduğunu biliyoruz. *Bil-* fiilinin tasvir fiili yapılarında tespit edildiği eser Kutadgu Bilig'dir. *U-* fiili, bu dönem eserlerinde iktidarın olumlu şekillerinde yerini *bil-* fiiline bırakmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde *u-* fiilinin olumsuz şeklinin iyice seyrekleşmesiyle de *bil-* fiili hem olumlu iktidar hem de olumsuz iktidar şeklini karşılamaya başlamıştır (Korkmaz 1995: 610). *U-* fiilinin olumsuz şekli, Çağatay Türkçesi döneminde tamamen kullanımını kaybetmiş ve bu fiilin yerine *al-* ve *bil-* fiillerinin olumsuz şekilleri yaygınlaşmıştır (Eckmann 1958: 126).

Bugün *al-* yardımcı fiili Oğuz grubu yazı dilleri dışında kalan Türk lehçelerinin pek çoğunda da *-A* zarf-fiil eki ile imkân, iktidar ve ihtimal bildiren birleşik fiiller teşkil etmektedir. Özbek Türkçesinde de *-A, -y* zarf-fiil eki ile kullanılmakta olan *al-* yardımcı fiili esas fiildeki iş, oluş ve hareketi yapabilmek için sahip olunan kabiliyeti, imkânı ve yeterliliği ifade etmek için kullanılır (Hacıyev 1973: 34). Uli Schamiloğlu da Özbek Türkçesinde *-a;-y al-* yapısının ihtimal anlamı verdiğini belirtir (Schamiloğlu 1996: 156).

Bugün Uygur Türkçesinde müktedirlik ve imkân bildiren birleşik fiil yapısı *al-* yardımcı fiilinin *-A;-y* zarf-fiil ekiyle birlikte bir esas fiile bağlanması sonucunda ortaya çıkar. Bu tasvir fiili yapısı, *Hazirki Zaman Uygur Tili Grammatikisi* adlı Uygur gramerinde "Péilniñ imkân tüslük özek şekli" olarak ifade edilmektedir (Tömür 1987: 396).

Al- yardımcı fiilinin *-A;-y* zarf-fiil eki ile birlikte kullanımıyla ortaya çıkan birleşik fiil yapılarında esas fiildeki iş, oluş ve hareketi aşağıdaki anlamlarla tasvir ettiği tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 1. *al-* yardımcı fiili, esas fiildeki iş, oluş ve hareketin yerine getirilebilmesi için gerekli olan kabiliyetin varlığını ifade etmeye yarar:

Bizniñ oğul su üzüşkä şundağ ustiki-düptu padişa köpçilikkä karap,-suğa baş çökürüp kirip kätä nahayiti uzun vakit ötkändä çikidu. Bula ämäs, tähi su üstidä ondisiğa yetip uhlıyalaydu.

"Bizim oğlan yüzmede o kadar usta ki, demiş padişah, etrafındakilere bakarak: Suya dalınca çok uzun vakit geçtikten sonra çıkar. Sadece bu değil, su üstünde sırt üstü yatıp uyuyabilir de." UHM, 34

-Taptiñ, taptiñ!-däp hoşal bolup vaqirivetipty paşa,-päkät dünyada mänla muşundağ güzäl bağlarını bina kılalaymân. Dünyada meniñ aldımğa ötüdiğan küçtüñgür yok! Buniñdin keyin hämmäñlar meniñ ämrimgä boy sunuñlar...

"Doğru söyledin, diye sevinip haykırmış sivrisinek, dünyada sadece ben böyle güzel bahçeler yapabilirim. Dünyada benim önüme geçecek güçlü hiçbir kimse yok! Bundan sonra hepimiz benim emrime boyun eğiniz..." UHM, 60

Yardımcı fiilin olumsuz olması durumunda ise esas fiildeki söz konusu hareketin işlenebilmesi için gerekli olan kabiliyete sahip olunmadığı anlaşılır:

Can sojañ, tikän üstidä oltarğandäk, ornida teç oltiralmay, közliri alağ-calağ yaltiratti. U barğançä beşi tövân sañgilap, ikki ayalniñ yöläş küçi bilä jikilmay oltarğan Tacigüldin köz üzmätti.

"Can Reis, diken üstündeymiş gibi yerinde rahat oturamaz, gözleri ürkek ürkek bakar. O, yavaş yavaş başını önüne eğip, iki kadının desteğiyle yıkılmadan duran Tacigül'den gözünü ayırmazdı." JS, 56

Şuniñ üçünmu ädämlär uni yäñi nahşa däp tonup añlaydu. Sän bolsañ başkılarnila doraydikänsän. Hiçbir yäni nahşini eytalmaydikänsän. İğäñniñ sändin zerikkinimu şu.

"Bunun için insanlar onu yeni bir şarkı diye dinler. Oysa sen hep başkalarını taklit ediyormuşsun. Hiç yeni şarkı söyleyemiyormuşsun. Sahibinin senden sıkılmasının sebebi de budur " UHM, 30

2. 3. 1. 2. Söz konusu hareketin işlenmesi için lüzumlu olan gücü, kudreti ve imkânı anlatır. Tasvir fiili yapısının olumsuz olması durumunda ise hareketin gerçekleştirilmesi için sahip olunması gereken güç ve kudretin olmadığı ortaya çıkar.

-Adämlärniñ karişi här hil bolğaça kiliwatkan işiñiz ançä hata bolmisimu "u yeri bolmaptu, bu yeri bolmaptu" däydiğanlar daim çıkıp turidu. kiliwatkan işiñizniñ togrılığğa öziñiz işanç kılalsiñizla, här hil gäp sözlärgä kulak salmay, öziñizniñ bilişçä işlävärginiñiz tüzük.

"İnsanların görüşü türlü türlü olduğu için yaptığınız iş o kadar hatalı olmasa da "orası olmamış, burası olmamış" diyecek olanlar her zaman çıkar. Yaptığınız işin doğruluğuna kendiniz inanabiliyorsanız, kimsenin sözüne kulak asmadan kendi bildiğiniz gibi yapmanız doğrudur." UHM, 136

1871 yili Çar padişah ğulcini iğilivelip, bir näççä miñ äskär turğuzğanda, Velibay şu Rus äskärliri vü başka Rus härbiy-mülkiy ämäldarlriniñ pütün täminatini yatküzüp berişini bir näççä yilğičä kötürä alğan. Şuniñ bilän özimu alahidä beyip Çar hökümiti aldidiki inaviti zor dāricidä öskän.

"1871 yılında Çar, padişah Ğulca'yı ele geçirip, birkaç bin asker dikince, Velibay, askerlerinin ve diğer Rus harbî-mülkî memurlarının bütün ihtiyaçlarını sağlama görevini birkaç yıl üstlenebilmiş. Böylece kendisi de fevkalade zenginleşerek Çar hükümeti nezdindeki itibarını son derece artırmıştır." OZ, 74

Şu säväptin işçilarniñ, umumän ämgäkçilärniñ kan tomurini sülüktäk şoriğuçilar äsli monu kömür kan eğisi hanca bilän hökümat väkili hitay katip ekänliginimu ila perik kilişalmatti.

"Bu sebepten dolayı, genellikle çalışanların kanını sülük gibi emenlerin, aslında bu kömür ocağının sahibi madenci ile hükümet vekili Çinli kâtip olduğu da anlaşılabilir." ÄÄ, 93

İçkiy tävörinişini basalmığan Asılkan paññidä jığlavättidä, sözini davam kıalmıdi.

“İçindeki fırtınayı bastıramayan Asılkan birden ağlayıverdi ve sözünü devam ettiremedi.”

JS, 64

Bäk uzaklardın baqdim; kün çıışdin, kün batışdin, küngäydin və täskäydin... Sän zor idiñ; haman zor bolup köründüñ, äy tağlarıñ tağı Täñri tağı!

Şunçalık zor vü ığzsin, hiç nürsä seni tosap ala almas idi. Haman sän bar idiñ...

“Pek uzaklardan baktım; doğudan, batıdan, güneyden ve kuzeyden... Sen büyüktün; daima büyük görüldün, ey dağların dağı!

O kadar büyük ve yükseksin, hiçbir şey sana mani olamazdı. Daima sen vardın” AÖŞ II, 616

Bu gäpni añlığan väzir, ämäldarlar-mu hoşamätçilik bilen şahzadini ağzi-ağziğa tägmäy mahtaşka kirişiptu. Bu mahtaşlar bilän mäş bolup kätkün şahzadä özini tutuvalalmay, başkılarğa öz maharitini körsitip qoymaqçı bolup “polduñ” kılip däryäğa özini etiptu.

“Bu sözü işiten vezir ve maiyetindekiler dalkavuklukla şehzadeyi, ağızları hiç kapanmadan övmeye girişmişler. Bu övgülerle mest olup giden şehzade kendini tutamadan başkalarına maharetini göstermek için “cumburlop” nehre atılmış.” UHM, 34

Nemä sävaptin mäğlup bolduq? Äzäldän biz küçsiz, ölärmän həliqmu? Altä million nopuşka egä bolup turup çättin kälğan bir oçum bulançılar aldıda tiz püküşniñ tüp sävavi nädä? Yağ! Yetärlük küçmü, kuvvätmu bar ädi, şu küç-gäyritimizni säpärvärlikkä kältürüp, puhta täşkilläşälmiduk...

“Hangi sebepten mağlup olduk? Ezelden biz güçsüz, ölecek bir halk mıydık? Altı milyon nüfusa sahipken dışarıdan gelen bir avuç çapulcu önünde diz çöküşün temel sebebi nedir? Yok yok! Yeterli güç de kuvvet de vardı. Bu gücümüzü gayretimizi seferber edip, iyi bir şekilde teşkilatlanamadık” JS, 407

Burunķi zamanda bir padişaniñ güzäl bir kızi bar ikän. Uniñğa nurğun şahärlärdin älçilär kälğan bolsimu kız rät kıptu. kızniñ könlidä nimä barlıgini bilälmigän ata-anisi uniñ nimä şartı barlıgini soraptu.

“Geçmiş zamanda bir padişahın güzel bir kızı varmış. Ona birçok şehirden elçiler gelmişse de kız bunların hepsini reddetmiş. Kızın gönlünde ne olduğunu bilemeyen anası ile babası, ona ne gibi şartı olduğunu sormuş.” UHM, 2

Ähmätcan ularni önidin ämäs, ünidin ila-päriq kılalaydu,- tonuş avaz, tonuş taläppuzlar.

“Ahmetcan onları önünden değil, sesinden fark edebilirdi, tanış ses, tanış telaffuzlar.” ÄÄ, 92

2. 3. 1. 3. al- yardımcı fiili, esas fiildeki iş, oluş ve hareketin yerine getirilme ihtimalinin olup olmadığını ifade etmeye yarar.

Ärizidur; tac tüğäl, här nimä kılsa ,

İngiliz Bayronçä süyülä alsa,

Öçmäsdı şamdanda Bayronniñ şâmi,

U idi Anglo-Saksonniñ ruhi...

"Lâyıktır; taç değil, her ne olsa,
İngiliz Bayron gibi sevilebilse;
Sönmezdi şamdanda Bayron'un mumu,
O idi Anglo-Sakson'un ruhu..." AÖŞ II, 668

Çatağ muşu yârdikân,-dâptu bulbul, râncip,-sâniñ öz naḥşan yokkân, hâr kaçâ çiraylık sayridim diğiniñ bilânmu pâkât başkılarniñ naḥşini doraydikânsân. Toğra, bâzi kuşlar ançâ çiraylık sayriyalmaydu. Lekin u başkılarni dorimay özigâ has ahan bilân öz muhabbitini, hoşalligini, gem-kayğusini ipadilâydu.

"Pürüz işte buradaymış demiş bülbül üzülererek: Senin kendi şarkın yokmuş; ne kadar güzel ötüyorum desen de, aslında başkalarını taklit ediyormuşsun. Doğru, bazı kuşlar o kadar güzel ötmeyebilir. Lakin onlar başkalarını taklit etmeden, kendilerine has âhenk ile kendi öz muhabbetlerini, gamlarını, kaygılarını ifade ederler" UHM, 30

Eytkanliriñ hâk gâp. Birak bu yârlärdä seniñ kimlikiñni bilidiğan başka kişi yok. İzdâp yürgänlärmu ämdi seni tonuyalmaydu. Buniñdin ḥatircäm bolsañ bolidu.

"Söylediklerin doğru. Ancak bu yerlerde seni tanıyan başka kimse yok. Arayıp duranlar da artık seni tanıyamaz. Bundan dolayı rahat ol" OZ, 86

-Nemä, işänmäyvatamsiz? Toğra, öz közi bilân körmiğän kişi älvättä işinälmäydu. Mana, mänmu öz vaktida hâmkarlık gruppisiniñ başliki ämäsmidim.

"Niçin, inanmıyorsunuz? Doğru, kendi gözüyle görmeyen kişi elbette inanmayabilir. İşte ben de kendi zamanında yardımlaşma grubunun başkanı değil miydim" KBC, 95

-Män Äräpçä yezikni toluk bilmisäm kandağ müällim bolalaymân.

-Hâr küni gezit-kitap okuysän, bir nemilärni baş kötärmäy yazisänğü?!

"-Ben Arap yazısını tam bilmezsem nasıl öğretmen olabilirim.

-Her gün gazete, kitap okuyorsun, birazını başını kaldırmadan yazarsın değil mi?!" ÄÄ, 89

2. 3. 2. -(I)p zarf-fiil eki ile ortaya çıkan işlevler

Uli Schamiloğlu'na göre *-p al-* yapısı, öznenin esas fiildeki hareketin sonucundan faydalanışını bildirmektedir. *Özbek Türkçesinin İzahlı Lügati*'nde de söz konusu fiilin, Uli Schamiloğlu'nun belirttiği anlamı verdiği kaydedilmiştir. Fiilin *Özbek Türkçesi*'ndeki durumunu inceleyen Hacıyev ise *al-* fiilinin *-p* zarf-fiil eki ile ifade ettiği anlam ayrıntılarını dört maddede vermiştir. Hacıyev, bu fiilin, yukarıdaki anlamının yanında belirli fiillerle birleştiğinde esas fiildeki iş, oluşun bir kereliğine işlenişini tasvir ettiğini belirtmektedir (Hacıyev 1973, 33). R. Rahmeti Arat, bu fiilin Karahanlı döneminde de *-p* zarf-fiil eki ile birlikte kullanıldığını belirtir ve iki temel işlevinden bahseder:

1. *al-* esas fiildeki iş, oluş ve hareketin özne için işlendiğini bildirir. Bu bakımdan *-p ber-* yapısına ters bir anlam ifade etmektedir.⁷

2. Esas fiildeki iş, oluş ve hareketin bittiğini, tamamlandığını bildirir. (Arat 1987: 232-233).

Taranan metinlerden, *al-* fiilinin *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte Yeni Uygur Türkçesinde de esas fiildeki hareketi yukarıda belirtilen anlamlarla tasvir ettiği tespit edilmiştir.

2. 3. 2. 1. *al-* yardımcı fiili esas fiildeki iş, oluş ve hareketin özneye dönüşünü ifade eder.

⁷ *kılıçın tilese kamuğ arzusın-urup alsa, birse, bedütse küsin* "Bütün arzusunu kılıcı ile isterse, vurmali, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir." (Arat 1991, 242-2279).

-Yepil, teğim, yepil! Män içiñgä kirivaldim!-däptu. Şunda tağ yepiliptu. Çoñ batur oğlını körälmäy, hapa käyniğä kaytıptu.

“-Kapan, dağım, kapan! Ben içine girdim! demiş. O zaman dağ kapanmış. Büyük bahadır oğlunu göremeden, üzülerek geriye dönüp gitti.” UFA, 254

Aş yäydigan äsvapni
Nimä kilivalduk ämdi?
Buni eytişka dostlar,
Tilim barmaydu zādi.
“Aş yediğimiz eşyalar
Nereye gitti şimdi?
Bunu söylemeye dostlar,
Dilim varmaz asla” AÖŞ II, 458

U sāl hiçil bolğan halda gäpni başka kingä bölüp Ömārgä qaridi.

-Çay-pay içivalğansilär? dāp soridi.

“O biraz utanmış bir halde sözü başka tarafa çekip Ömere baktı.

-Çay-may içtiniz mi? diye sordu” ÄÄ, 8

Mänmu bir böläk dāhkanlar bilän puhta selinğan bir tamniñ üstigä çikivalğanidim. Yänä bir ögzidiki bir hotunniñ:

-Vay isit balam! Emdi kandağ kilarmän?! degän nalä päryadi añlandı.

“Ben de bir grup köylü ile birlikte sağlam bir şekilde yapılmış bir damın üstüne çıkmıştım. Yine bir başka çatıdaki hatunun biri:

-Vay yazık balam! Şimdi ne yapacağım?! diyen feryadı duyuldu.” ÄS, 3

Çünki ular ottura mäktäptä latin yeziki bilen savatlık bolğan idi. Bu ularniñ öz ana tilini işivelişini mäksät kilğanidi.

Çünkü onlar ortaokulda latin yazısı ile okuma yazma öğrenmiş idi. Bu onların kendi ana dilini korumak içindi. UYT, 27

Şundak kuyaş, saña oğşaş boluşni, saña oğşaş kuyaş boluşni öginivalsun!

“Böyle güneş, sana benzer olmayı, sana benzer güneş olmayı öğrensin!” ÇM, 58

Çünki ular Gülmährämniñ yaş boluşığa qarimay, özini tutuvalğan, tämkin, hämmä cähättin abruyluk ikänlikini bilişätti.

“Çünkü onlar Gülmehrem’in genç oluşuna bakmadan, kendini tutan, temkinli, her yön den saygın olduğunu biliyorlardı.” ÄS, 8

al- yardımcı fiilinin olumsuz olduğu durumlarda ise esas fiildeki iş, oluş ve hareketin bitirilmediği, tamamlanmadığı anlaşılır.

Çümünilär:

-Hoş, yaz künliri özän nälärdä yürdüñ, nimişka kışlık ozuk-tülügiñni täyyarlap almidin?-dāp soraptu.

“Karıncalar:

-Peki, yaz günleri nerelerde dolaştın, niçin kışlık yiyecek ve içeceklerini hazırlamadın? diye sormuşlar” UHM, 130

Majuñıyiniñ häwirini añliğan Hocaniyaz şu künilä atlinip yolğa çikti. Majuñıyiniñ Hocaniyazniñ aldığa çikip, intayin izzät-hörmät içrä kütüp aldı.

"Majunyinin haberini duyan Hocaniyaz hemen o gün ata binip yola çıktı. Majunyinin Hocaniyazın önüne çıkınca, çok saygılı bir şekilde karşıladı." JS, 121

2. 3. 2. 2. Esas fiildeki iş, oluş ve hareketin tezlik ve kolaylık içinde tamamlandığını bildirir.

Şā'ir, kağa ämäš, körüngän dārāhkä kunuvelip qaķıldaveridiğan. Şā'ir, huddi tañ toħusidur ki, keçiçä tañni çillap tinmas; tañ atķanda, älni işķa, hayatķa, ämgäk vā icatķa ündär.

"Şair, her gördüğü ağaca konuverip ötecek bir karga değildir. Şair, tıpkı tan horozu gibi dir. Çünkü gece boyu tanı çağırır, susmaz; tan vaktinde halkı işe, hayata, emek ve icada çağırır" AÖŞ II, 596

-Häy sän bir däm düm yatķin, män häm su içivalay,-däp bulakniñ süyidin bir yütüm içti.

Rodupay beşini kötürüp dediki:

-Äy nainsap, bulakniñ tatlıķ, şerin süyüniñ hämmisini içip tügitipsän.

"Hey sen biraz yüzükoyun yat, ben de su içivereyim, deyip pınarın suyundan bir yudum içti. Zorla başını kaldırıp dedi ki:

-Ey insafsız, pınarın tatlı, şirin suyunun hepsini içip tüketmişsin" UĖD, 290

Mayimħanniñ külkisidin tonidi ana.

-Rastla sänmu, kızım?

-Män bolmay, cin-şeytan devidiñmu?

-Közümgä är kiyapitidä köründimu, däymäna!

Kız anisini kuçaklap aldı.

-Cenim apam, saddä apam...

"Mayimhan'ın gülüşünden tanıdı anası.

-Gerçekten sen misin kızım?

-Ben değil de cin-şeytan mı zannettin yoksa?

-Gözüme er kıyafetinde mi göründü diyorum acaba!

Kız anasını kucakladı.

-Canım anam, saf, temiz anam..." M, 72

Bir karap sährin bilän sän yumuvaldiñ mu meni,

Örüm-örüm qaçliriñğa örüvaldiñ mu meni.

Hör idim çöldä kiyiktäk közliriñ körmästä män,

Kirpigiñni ok kılip sän ilivaldiñ mu meni.

Heç ketälmäymän keşinidin yögilip qałğan käbi,

Putlirimdin yögimäçtäk yögivaldiñ mu meni.

“Bir bakıp sihrin ile sen uyutuverdin mi beni
 Örum örüm saçlarına örüverdin mi beni
 Hür idim çölde geyik gibi gözlerini görmezken ben,
 Kirpiğini ok kılıp sen bağlayıverdin mi beni.
 Hiç gidemiyorum yanından sarılıp kalmış gibi,
 Ayaklarımdan sarmaşık gibi sarıverdin mi beni.” AÖŞ II, 476

Yolvas çışlirini goçurlitip, şalini çeçip etrapka bir kur karap çıkqandin keyin:
 -Häy avak, keni u iplas?!-döp vakıraptu. Toşqancan kudukni işaret kılıp:
 Änä padişahi âlem, äñä, siliniñ kelivatkanlıklirini körüp kudukniñ içigä kirivaldi-däptu.
 “Kaplan dişlerini gıcırdatıp salyalarını saçarak etrafa bir bakmış. Sonra:
 -Hey avanak! Hani o pis hayvan, diye bağırılmış. Tavşancık kuyuyu işaret ederek:
 -İşte âlemlerin padişahı, işte, sizin gelmekte olduğunuzu görüp kuyunun içine girdi, de
 miş.” UHM, 74

Käyinki üç kündin bu yan Ähmätcan köpiräk soal beridiğan boluvaldi.
 “Sonraki üç günden bu yana Ahmetcan çok fazla soru sorar oldu. ÄÄ, 82

Gülmähräm dähkan ayalliriğa has çäbdäs härikiti bilän yärdin “likkidä” kötürülüp harviniñ yan tahtisiğa oturuvaldi-dä, äşäkniñ sağrisiğa tayaq saldi-hit!
 “Gülmehrem köy hanımlarına has çevik hareketi ile yerden “birden” sıçrayıp arabanın yan tarafına oturuverdi ve eşeğin sağrisına vurdu, hit!” ÄS 8

-Häy bädbäht, kolumdin nemişka kägüzni tartivalisän!- deginiçü kägüzni kenizäkniñ kolidin elip körmäkçi boldi.
 “-Hey bedbaht, elimden kâğıdı niçin çekiyorsun! deyinceye kadar kâğıdı cariyenin elin den alıp görmek istedi.” UHD 34

3. SONUÇ

Yeni Uygur Türkçesinde tasvir fiili yapılarında kullanılan yardımcı fiillerden biri olan *al-* fiili esas fiile iki şekilde bağlanır. Bunlardan birisi “-A/-y+al-” yapısıdır. Söz konusu yapı ile oluşturulan birleşik fiillerde *al-* fiili gerçek anlamının dışına tam olarak çıkar ve esas fiili imkân, iktidar, kabiliyet ve ihtimal anlamlarıyla tasvir eder. Aynı zamanda bir çekim unsuru olarak, kip ve şahıs eklerini taşıma görevini de üstlenir. Bu yapı metinlerde genellikle -A/-AIA/-yAIA- şeklinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkarken az da olsa “-A/-y+al-” şeklindeki analitik yapıyı koruyan tasvir fiili örneklerine de rastlamak mümkündür.

Diğer bir yapı ise *al-* fiilinin -p zarf-fiil ekiyle birleşmesinden ortaya çıkan tasvir fiilleridir. Bu şekilde kurulan birleşik fiil yapılarının da yine birinci grupta olduğu gibi “-p al-” yapısından “-vAl-” şeklinde ekleşmesi söz konusudur. Taranan metinlerde ekleşen yapıların analitik yapılara nazaran daha yaygın olduğunu kaydetmek gerekir. “-p+al/-vAl-” yapısı anlam olarak, esas fiili “-p+ber-” yapısının tersine bir anlamla tasvir eder. Yani esas fiildeki iş oluş ve kılışın başkası lehine değil bizzat öznenin kendisi için işlendiğini, tam olarak sonuçlandığını ve tamamlandığını; bir de esas fiildeki hareketin aniliğini, birden ortaya çıkışını tasvir eder. “-vAl-” şeklinde ekleşmiş olan yapılarda *al-* fiilinin anlamı kendini hissettirmezken henüz ekleşmemiş olan “-p al-” şeklindeki analitik yapılarda, *al-* fiilinin asıl anlamını kısmen koruduğu görülmektedir.

Haciyevin Özbek Türkçesi için üçüncü grupta kaydetmiş olduğu *okidi-âldi, bârdi-âldi* gibi örneklerle taranmış olan Yeni Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA**A) TARANAN ESERLER**

- Äziz Savut, www.tangritagh.net(com) 5/25/2003 Makale-Xewerliri (Hikâye).
 BÄHRAM, Calalidin (1994), *Qäbrä Beşidiki Çüş*, Şincan.
 Cungo Milletliri, S. 2001-6, (2001), Şincan
 SÄMÄDİY, Ziya (1984), *Mayimhan*, Almuata.
 SÄMÄDİY, Ziya (1985), *Jillar Siri*, Almuata.
 SÄMÄDİY, Ziya (1995), *Ähmät Äpändi*, Almuata.
 ERCİLASUN, Ahmet Bican (1988), *Uygur Halk Masalları*, Ankara.
 KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2000) *Abdurrehim Ötkür'ün Şiirleri*, C. I-II, İstanbul. (inceleme).
 ÖTKÜR, Abdurrehim (1989), *Oyganğan Zemin*, Şincan.
Uygur Folkloriniñ Antologiyasi, (1988), Almuata.
Uygur Hälk Dastanliri, (1991), Şincan.
 20. *Äsirdin Buyanki Uygur Yezik Täräkküyati*, Uyghurlar

B) FAYDALANILAN ESERLER

- ARAT, R. Rahmeti (1987), "Die Hilfsverben und Verbal adverbien im Altaischen", Makaleler, Ankara.
 ARAT, R. Rahmeti (1991), Kutadgu Bilig I. Metin, Ankara.
 BANGUOĞLU, Tahsin (1990), Türkçenin Grameri, Ankara.
 ECKMANN, Janos (1958), "Çağatay Dili Hakkında Notlar" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958, Ankara: TDK Yay., 115-126.
 ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Ankara.
 ERGİN, Muharrem (1989), Türk Dil Bilgisi, İstanbul.
 GABAİN, A. Von (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara.
 HACİYEV, Azim (1973), Fe'l, Taşkent.
 HACİYEV, Azim (1966). Özbek Tilide Kömekçi Fe'ller, Taşkent.
 ISKAKOV, A. (1974), Kazırgi Kazak Tili-Morfologiya, Almatı.
 KARAHAN Leylâ (1990), "Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonlarına Dair", TKAE, C. XVIII, s. 335-341.
 KORKMAZ, Zeynep (1995), "Türkiye Türkçesinde 'İktidar' ve 'İmkân' Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, Ankara.
 KORKMAZ, Zeynep (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara.
 NADZHIP, E. N. (1971), Modern Uygur, Moskov.
 Özbek Tilinin İzahli Lügeti, (1981) C. I-II, Moskova.
 ÖZTÜRK, Rıdvan (1994), Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Ankara.
 ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Ankara.
 SCHAMİLOĞLU, Uli (1996), "Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu", Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988, Ankara.
 TÖMÜR, Hamit (1987), Hazirki Zaman Uygur Tili Grammatikisi-Morfologiya, Şincan.
 YOLDAŞEV, A. A. (1965), Analitiçeskie formı glagola v tyurkskiñ yazıkañ, Moskva.
 ZEYNALOV, Ferhad (1986), "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi", İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul.